

Eirik Veum

Nådeløse nordmenn

Metoderapport for SKUP-prisen 2015

Tre bokutgivelser som viste at ondskapen også kan være norsk

22. oktober 2012: Nådeløse nordmenn – Statspolitiet 1941-1945.

4. november 2013: Nådeløse nordmenn – Hirden 1933-1945.

13. november 2014: Nådeløse nordmenn – Gestapo 1940-1945.

NRK Dagsrevyen

v/Eirik Veum

Pb 8500, Majorstua

0340 OSLO

Tlf: 9623 7277

Innledning

Oslo, fredag 9. februar 1945.

En buss kjører sakte gjennom morgenstille, mørklagte og snødekte Oslo-gater. Bussen har svingt ut fra Victoria Terrasse og har satt kursen mot Akershus festning. Klokken er passert 05.00 og byen er fortsatt rolig. Det er få andre bilister og fotgjengere ute. Bussen tilhører Ordenspolitiet i Oslo og det er en av deres sjåfører som sitter bak rattet. Fremst i bussen er en gruppe på 20 tjenestemenn fra Statspolitiet med hver sin rifle. De er alle norske statsborgere og har på seg norske politiuniformer. Den eldste tjenestemannen er 41 år. Yngstemann er 19. Alle tilhører Statspolitiets avdeling i Oslo, men det er ikke så mange som opprinnelig er Oslo-borgere. De fleste kommer fra byer og tettsteder i Buskerud, Østfold, Akershus, Hedmark og Oppland. Bakerst i kjøretøyet sitter ni unge menn. De har medvirket eller vært aktive i motstandsarbeid. Alle er blitt funnet skyldige til dødsstraff av en særdomstol noen timer tidligere og nå skal de skytes. I løpet av natten har flere av dem blitt banket opp og mishandlet av de norske statspolititjenestemennene og bærer preg av å ha fått hardhendt behandling. Flere av de dødsdømte har blodige sår og hevelser i ansiktet.

Like før klokken 05.30 kjører politibussen inn på festningsområdet. Den kommer seg over broen og innenfor de tykke festningsmurene. Deretter tar bussen brått til venstre, kjører gjennom en port og opp en liten bakke. Der stopper bussen foran en undergang og blir stående en god stund. Både polititjenestemennene og fangene blir sittende inne i kjøretøyet. Både statspolititjenestemennene og fangene er helt stille. Ingen snakker. De kan høre skudd oppe fra festningsområdet. Det er tyskere som foretar henrettelser av en annen gruppe norske motstandsfolk. Etter en stund får de norske politifolkene beskjed om at de bare skal vente i bussen med sine ofre til tyskerne er ferdige.

Først klokken 07.00 kommer nordmennene i gang. Tjenestemennene som utgjør den viktigste delen av eksekusjonsgruppen, altså skytterne, slippes ut først i det de har kommet litt lengre inn på festningsområdet. Bussen kjører et stykke videre med fangene og politimennene som skal gjøre dem klare til å bli henrettet. De går av bussen ved selve retterstedet som ligger høyere oppe ved en jordvoll foran Akershus Slott. Etter en stund kommer eksekusjonspelotongen, det vil si skytterne, frem til stedet der de skal skyte fangene. Der blir det delt ut ammunisjon. Skytterne får fem eller seks patroner hver, enkelte av tjenestemennene gis så mange som femten. Alle får beskjed om at tomhylsene vil bli samlet inn, og det skal avholdes kontroll for å sjekke at alle har skutt. Det gis så ordre om å lade, gjøre klar og deretter sette på sikringen. Alle skytterne får så beskjed om hvor de skal sikte. Enten skal de treffe hodet eller hjertet. Det gis beskjed om at dette er viktig. Skytterne må ta oppgaven på alvor og må treffe der de skal. Ingen skal pines unødvendig. Retterstedet er opplyst med kraftige lyskastere.

Fangene stilles opp i par foran tjenestemennene. De norske statspolititjenestemennene hever sikringene på geværene, legger våpenet mot skulderen og får fangenes bryst eller hode i siktet. Like etter at skytterne har avfyrt et skudd hver tar de helomvending og går noen skritt bort fra likene som nå ligger på bakken foran dem. De første døde fraktes vekk, og to nye fanger følges frem for å henrettes. Den samme prosedyren gjentar seg. Nye skudd avfyres, nye lik fraktes vekk. Geværene lades på nytt. Det skytes igjen. Slik holder de på helt til samtlige fanger er døde. Flere av de norske polititjenestemennene opptrer udisiplinert og uprofesjonelt under henrettelsene og klart i strid med instruksen. De skjender likene ved å gå frem til de døde som ligger på bakken og avfyrrer flere skudd mot de allerede henrettede mennene. Etter henrettelsene fraktes de norske statspolititjenestemennene tilbake til Victoria Terrasse. Der får de

servert noen glass med brennevin og det deles ut sigaretter. Mennene diskuterer det de har vært med på. Flere av dem gir uttrykk for at det har vært en belastning å være med på å skyte motstandsmennene. Andre mener de som ble skutt fikk som fortjent.

Hendelsen som er beskrevet ovenfor fant sted i virkeligheten. Ute i allmennheten har den knapt vært kjent. Selv erfarne krigshistorikere har uttrykt forbauselse og undring, ja flere har uttrykt at de ikke har kjent til dette overhodet. Var det virkelig slik at norske polititjenestemenn henrettet sine egen medborgere? Det er ikke så rart at det reageres slik. Dette var en av et betydelig antall hendelser som ikke ble viet særlig oppmerksomhet når norske historikere og forskere skrev den offisielle krigshistorien etter frigjøringen i mai 1945. Etter krigen var det tyskerne som ble gitt ansvaret når sannheten skulle fortelles. Det at norske statsborgere utførte slike handlinger har ikke fått noen plass i norsk krigshistorie. Snarere tvert imot. Vi har dyrket frem heltehistoriene som skapte samhold og stolthet. Max Manus. Kjakan Sønsteby. Tungtvann-aksjonen. Senkningen av Blücher. Den tapre motstandskampen. Gjennom utallige bøker og filmer har vi blitt fortalt om fem års utrettelig kamp som førte til seier og frihet. Det faktum at flere nordmenn drev væpnet kamp for Tyskland enn mot dem har ikke blitt viet særlig plass i den norske krigshistorien. Tusenvis av nordmenn jobbet som angivere og informanter for det tyske sikkerhetspolitiet. Det er nevnt i historiebøkene, men det finnes knapt med opplysninger om hvem de var eller hva som var deres motiver. Det at den tyske okkupasjonsmakten reagerte med avsky på metodene som flere av nordmennene i deres tjeneste tok i bruk er ukjent for de fleste. At nordmenn utførte omfattende tortur som var så makaber og hensynsløs at det er vanskelig å forstå hvordan den kunne utføres, har ikke vært kjent for den norske allmennheten. Ikke før nå. Gjennom bokserien *Nådeløse nordmenn* har dette blitt avdekket i hele sin bredde. Det har skapt reaksjoner. I Norge handlet mye av debatten om hvorfor gjerningspersonene ble identifisert. I utlandet var man mer opptatt av at norske statsborgere var involvert i så stort omfang. Utenlandske historikere mener Norge må ta på seg en større del av ansvaret for krigsforbrytelsene som fant sted. Det var norske borgere som utførte dem. Det at de var under tysk kommando fritar ikke Norge for ansvar.

6a) Når og hvordan kom arbeidet i gang, hva var ideen som startet det hele? Oslo, oktober 2009.

Gjennom sensommeren og høsten 2009 ble jeg invitert til flere organisasjoner og foreninger for å fortelle om min første bokutgivelse. Den hadde tittelen *De som falt* og ble gitt ut i august 2009. Denne boken omhandlet samtlige 852 nordmenn som ble drept eller døde i tysk krigstjeneste under andre verdenskrig. En tirsdag i oktober var jeg invitert til en pensjonistgruppe på Røa i Oslo. Gruppen holdt sine møter i et samfunnshus der de leide seg et stort møterom. I utgangspunktet virket dette som hvilken som helst vanlig pensjonistgruppe. Praten gikk livlig rundt bordene i det store forsamlingsrommet. De gamle hadde mye å snakke om og det var tydelig å se at de kjente hverandre godt. Dette var tydeligvis et månedlig treff de så på som et høydepunkt, og flere av mennene hadde tatt på seg skjorte og slips. Noen av kvinnene gikk med kjoler, de hadde sminket seg og kaffekoppene deres fikk røde merker etter leppestift. På bordene var det dekket på med asjetter, bestikk og kaffekopper. På et eget bord var det serveringsbrett med nysmurte smørbrød og kaker. De fleste personene som var kommet til møtet hadde passert 80 år. Gruppen bestod i hovedsak av tidligere norske SS-soldater som hadde tjenestegjort som frontkjempere. Flere av dem hadde med seg konene sine. Blant dem var det flere tidligere frontsøstre, altså sykepleiere som hadde jobbet ved tyske militæravdelinger innenfor Waffen-SS. I tillegg var det enkelte av møtedeltakerne som hadde vært

aktive innen Hirden, ulike faggrupper innenfor Nasjonal Samling eller som en del av myndighetsapparatet underlagt den tyske okkupasjonsmakten. De aller fleste av dem var dømt for landssvik under rettsoppgjøret etter andre verdenskrig. Noen yngre var også kommet til møtet. De var stort sett etterkommere eller i familie med noen av de som tilhørte gruppen.

Jeg holdt et foredrag om *De som falt* for forsamlingen. Et av temaene jeg berørte var mulige krigsforbrytelser utført av nordmenn ved ulike SS-avdelinger som deltok i kamphandlinger på Østfronten. Stort sett blir dette temaet møtt med interesse og påfølgende spørsmål når jeg holder foredrag, men i denne forsamlingen var ikke det tilfellet. Flere var synlig irriterte. Etter foredraget var ikke stemningen særlig god, og jeg bestemte meg etter hvert for å forlate gruppen. Før jeg skulle gå ble jeg kontaktet av en mann som var litt yngre enn de andre. Han ville gjerne snakke litt med meg og vi satte oss litt unna resten av gruppen. Mannen hadde ikke vært frontkjemper, men han forsøkte å verve seg til slik tjeneste i april 1945. Gjennom flere år var han aktiv i Hirden i Hedmark, men ble vurdert som for ung til å bli tatt opp i en avdeling for SS-soldater og lykkes heller ikke med det i krigens slutfase. Mannen var hyggelig, og sa at jeg nok hadde i rett i mine påstander om at nordmenn deltok i drap på jøder under ulike aksjoner under operasjoner på Østfronten, særlig under fremrykkingen i Ukraina sommeren og høsten 1941. Han sa at det verserte en rekke slike historier blant norske SS-veteraner, og at jødene som oftest ble omtalt som "banditter og røvere". Mannen var klar på at de norske soldatene handlet under ordre, men at det ikke var noen unnskyldning. Det jeg riktignok fant interessant under samtalen med mannen var det han fortalte om sin egen rolle under krigen. Som ung hirdmann var det sånne som ham som var mye av årsaken til at det ikke fant sted alvorlige krigsforbrytelser i Norge. Det var på grunn av Nasjonal Samling, ulike norske politiavdelinger og Hirden at tyskerne besinnet seg her fordi nordmennene selv tok seg av mye av arbeidet med å opprettholde lov og orden, hevdet han. Svært få nordmenn var involvert i "griserier" på norsk jord, mente mannen. At norske SS-soldater under tysk kommando hadde vært med på dette i utlandet, det var nok riktig. Men noe slikt hadde ikke skjedd i Norge. Ikke her hos oss, og det lille som hadde foregått måtte tyskerne ta ansvaret for.

Samtalen med det tidligere hirdmedlemmet fikk meg til å tenke gjennom dette temaet. Det sto som klart for meg at også nordmenn må ha vært involvert i ugjerninger som fant sted her i Norge under andre verdenskrig. Et tilfelle var nettverket til Henry Oliver Rinnan. Hans gruppe utførte grove krigsforbrytelser og overgrep i Norge. Videre var det kjent at jødearrestasjonene ble utført av nordmenn som også var et grovt brudd på folkeretten. Dette var godt kjent, men var omfanget ytterligere enn dette? Året før hadde filmskaperen Benedicte Orvung lansert sin film *Strengt hemmelig*, om sin grandonkel og sjef for Statspolitiet, Karl A. Marthinsen. Der kom det da frem at norske polititjenestemenn hadde vært involvert i mye som det ikke var snakket noe særlig om? Likevel var mange spørsmål ubesvart. Hva fantes egentlig av opplysninger om krigsforbrytelser utført i Norge av nordmenn under andre verdenskrig? Var dette informasjon som var kjent for offentligheten? Hva var omfanget?

6b) Hva var den sentrale problemstillingen i starten av prosjektet?

Jeg startet å tenke gjennom dette prosjektet og jeg satte ned en sentral problemstilling. Den kan oppsummeres på følgende måte:

- Hvor stort var omfanget av krigsforbrytelser utført av nordmenn i Norge under andre verdenskrig?
- Hvem var gjerningspersonene?

- Hvem var ofrene?
- Hva slags ugjerninger ble utført?

Mitt bokprosjekt fulgte denne problemstillingen gjennom de neste årene. Motivet med arbeidet var å avdekke omfanget av slike krigsforbrytelser som fant sted i vårt eget land utført av nordmenn. Videre skulle jeg kartlegge og dokumentere hvem som var involvert og hva slags handlinger som ble utført.

6c) Hva er genuint nytt i saken?

De tre bøkene i serien *Nådeløse nordmenn* vekket oppsikt da den ble lansert i perioden oktober 2012 til november 2014. For første gang ble det foretatt en omfattende kartlegging av krigsforbrytelser utført av nordmenn i Norge under andre verdenskrig. Først tre generasjoner etter frigjøringen ble dette kjent i sin fulle bredde. Bøkene skapte til dels sterke reaksjoner både i Norge og utlandet. Opplysninger som har vært unntatt offentligheten ble nå gjort tilgjengelig for allmennheten. Omfanget av ugjerningene, hvem som utførte forbrytelsene og detaljrike fremstillinger av deres handlinger ble lagt frem i sin helhet. Det ble kjent at norske statsborgere sto bak en rekke tilfeller av det som kan karakteriseres som krigsforbrytelser i sitt eget hjemland. Dette skjedde i et langt større omfang enn tidligere antatt. Nærmere 70 år etter at forbrytelsene fant sted fikk nordmenn en kraftig påminnelse om at ondskapen også kan være norsk.

6d) Kort beskrivelse av organiseringen av arbeidet, metodebruk, kildebruk samt problemer underveis mv. Kildebruk og kildekritikk.

Jeg begynte å kontakte ulike miljøer for å få oversikt over hva som egentlig fantes av informasjon om dette. Utpå senhøsten 2009 henvendte jeg meg til representanter fra Riksarkivet og Hjemmefrontmuseet i Oslo. Hensikten med henvendelsene var å kartlegge to forhold. For det første ønsket jeg å få klarhet i hva som tidligere var skrevet om dette temaet. Hva som var utgitt av bøker var enkelt å kartlegge ved hjelp av et bibliotek. Det jeg var mest interessert i å finne ut gjennom denne henvendelsen var hvilke forskningsprosjekter eller avhandlinger som belyste temaet. Var det slik at det allerede var god nok oversikt over krigsforbrytelser og ugjerninger utført av nordmenn i Norge? Svaret på dette var nei. På dette tidspunktet var det ikke gjort noe særlig forskning som berørte disse forholdene. Unntaket var ugjerningene til Henry Oliver Rinnans nettverk, den såkalte Rinnan-banden. Utover dette var det utført minimal kartlegging av denne delen av norsk krigshistorie. Særlig Hjemmefrontsmuseet var klare på at her var det mye interessant å grave videre i som ikke var kjent blant folk flest.

Det andre forholdet jeg ønsket å få svar på gjennom henvendelsene var hva som fantes av kildemateriale og om det var mulig å få tilgang til dette. Jeg var naturligvis klar over at både Riksarkivet og Hjemmefrontmuseet var i besittelse av omfattende materiale. Tilbakemeldingen var ikke oppløftende. Det var riktignok rikelig med kildemateriale. I første rekke var det Riksarkivet som var i besittelse av dette. Særlig ville landssvikarkivet være til stor hjelp fordi straffesakene til flere av de aktuelle personene befant seg der. I disse mappene ville det ligge mye materiale av stor verdi for meg om ugjerninger, avdelinger som var aktuelle og organisering. Riksarkivet sa seg villig til å bidra til bokprosjektet, men satte som premiss at de skulle sensurere dokumentene før jeg fikk dem utlevert. Alle opplysninger som kunne knyttes til konkrete personer eller opplysninger som kunne identifisere dem skulle fjernes eller sladdes fra dokumentene. I tillegg måtte jeg skrive under på en taushetserklæring hvor jeg lovet at eventuelle gjerningspersoner ikke skulle identifiseres i mine bøker annet enn dem som var «allment kjent fra

tidligere» som Henry Oliver Rinnan, Karl A. Marthinsen og Jonas Lie. Ved Hjemmefrontmuseet var også tilbakemeldingen negativ. Jeg kom ikke til å få tilgang til deres materiale, som riktignok var i noe begrenset omfang. Der ble det sagt at en bok som identifiserte dem som hadde utført slike ugjerninger i Norge under andre verdenskrig ikke burde utgis nå. Det var for tidlig.

Jeg valgte å takke nei til å inngå slike avtaler, men jeg forsto samtidig at jeg dermed neppe kom til å kunne fullføre bokprosjektet. Jeg var helt avhengig av å få tilgang til det meste som fantes av kilder og dokumenter. Uten tilgang til arkiver ville dette være nærmest umulig hvis jeg ikke fant en annen løsning. Jeg ga likevel ikke helt opp og forsøkte å tenke ut en måte å få tak i kildematerialet på annet vis. Samtidig var jeg bestemt på at hvis dette prosjektet noen gang skulle ende opp som en eller flere bøker måtte informasjonen være så konkret og etterprøvbar som mulig. Jeg hadde allerede på dette tidspunktet mistanke om at det ville komme frem informasjon her som ikke var kjent fra før og som kunne skape reaksjoner. Jeg ville dermed ikke gå med på å gi ut en sensurert utgave med påstander som ikke kunne dokumenteres. Det ville kun skape spekulasjoner og jeg ville bli sittende å forsvare meg mot anklager om at dette kun var udokumenterte påstander. Jeg mente det var riktig å legge frem alle opplysninger om det som hadde foregått, identifisere dem som hadde utført ugjerningene og fortelle hva de ble straffet for. Sammen med redaktørene i Kagge Forlag, som jeg nå hadde inngått en avtale med og som skulle gi ut et eventuelt bokprosjekt, ble det nå tatt en grundig vurdering. Jeg hadde med meg tilbakemeldingene fra Riksarkivet og Hjemmefrontmuseet, noe som ble tillagt stor vekt. Dette var nestorer på fagfeltet. Var det etisk forsvarlig å navngi nordmenn som var involvert i krigsforbrytelser for 70 år siden? Var det brudd på norsk lov? Hva var de negative konsekvensene? Hva var de positive? Sammen med forlaget hadde jeg lange diskusjoner om dette og kom frem til at det ville være riktig å identifisere gjerningspersonene. Det var flere årsaker til denne beslutningen:

- Landssvikoppgjøret gikk for åpne dører. Identiteten til de dømte var ikke unntatt offentligheten. Ved å navngi refererte man i stor grad åpne kilder. Hvem som helst kunne gå på et offentlig bibliotek og lese aviser med referater fra rettssakene. Der var alle navngitt.
- Anonymisering ville kaste mistanke over personer som ikke hadde vært involvert i de handlinger som ble beskrevet. En «mann i 20-årene fra Oslo» kunne være hvemsomhelst. Ved å knytte en anonym person til et drap ville det spre seg usikkerhet i mange familier. Var dette min far eller bestefar? I mange tilfeller var de aktuelle personer døde og de kunne ikke svare sine familier på spørsmålene. Over 90 000 personer ble etterforsket for landssvik. Kun et fåtall av dem ville være aktuelle å knytte direkte eller indirekte til krigsforbrytelser. Ved å identifisere dem som var dømt for dette var det også mange som samtidig ble utelatt. Dette prosjektet skulle ikke stemple hele den nasjonalsosialistiske bevegelsen i Norge som krigsforbrytersk. Et stort flertall var aldri involvert i noe slikt.
- Ved å legge frem alle opplysninger ville dette fungere som dokumentasjon. Det kunne bli gransket og kontrollert av andre. Bøkene kan bli stående som oppslagsverk for ettertiden og være et verktøy for andre som ønsker å gå videre inn i denne materien. Da må det være mulig å bruke materialet. Anonymisering ville gjøre dette vanskelig.
- 70 år etter andre verdenskrig er det på tide med åpenhet. Krigshistorien bør nå fortelles uten sensur. Først da er det også mulig å forstå.

- Ved å navngi ville det bli tydelig og klart for alle at dette var ordinære norske statsborgere som hadde utført slike handlinger. De het Ola, Anders, Erik og Anna. De kom fra steder som Drammen, Sarpsborg, Vinstra og Sørreisa. Det var viktig å fortelle tydelig at de var ordinære mennesker og selvstendige individer. De var noens sønn, datter, far eller mor. De var elsket av noen. Likevel ble de involvert i tortur og drap. Ved å forstå at også vanlige mennesker kunne utføre handlinger som for ettertiden fremsto som makabre og ondskapsfulle, først da var det mulig å unngå at noe lignende skulle skje igjen. Bøkene skulle være med på å skape forståelse for at slike handlinger kunne utføres av de fleste hvis omstendighetene lå til rette for det. De var først og fremst mennesker.
- Det ble diskutert om navngivningen ville være brudd på god presseskikk. Som journalist ønsket jeg å jobbe etter de samme retningslinjer i mitt forfatterskap som jeg gjør i mitt daglige virke i NRK. For meg var dette journalistikk i bokform. Nå er det en forskjell på hva som kan presenteres i en bok og i en nyhetssending på fjernsyn, men noen grunnprinsipper fra presseetikken ligger der likevel. Det var lite å sammenligne med, men det var et prosjekt vi kunne høste viktige erfaringer fra. Det var en serie med reportasjer sendt i NRK Dagsrevyen i mars 2008 som jeg selv hadde laget. Der ble det lagt frem en oversikt over 308 savnede norske frontkjemper. <http://www.nrk.no/norge/308-norske-ss-soldater-savnet-1.5052161>. Oversikten ble aldri klaget inn til PFU, men ble nøye vurdert som innenfor de etiske rammene av NRKs daværende ledelse. De mente det ikke var brudd på god presseskikk å identifisere personer som beviselig hadde utført landssvik, såfremt identifiseringen ble satt inn i en sammenheng.

Jeg kom etter hvert skikkelig i gang med arbeidet og opprettet dialog med historikere knyttet til ulike norske forskningsinstitusjoner som Faldstadsenteret, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret), Arkivet i Kristiansand, Universitetet i Oslo og Narviksenteret. Hensikten med dette var å finne fagpersoner som kunne være samtalepartnere samt fungere som rådgivere i startfasen. Allerede her begynte utfordringene med tidspress å melde seg. Gjennom hele arbeidsprosessen med bokserien ble skrivingen kombinert med turnusjobbing i NRK Dagsrevyen. Jeg måtte ha et stramt tidsskjema for alt jeg skulle gjøre og unngå å sløse med tid. Da ville jeg aldri komme i mål. Samtidig var det viktig å være grundig. Jeg måtte ikke overse detaljer eller trekke gale konklusjoner. I et prosjekt som ville berøre svært sensitive og emosjonelle temaer er det ikke rom for å gjøre feil.

I tillegg til rådgivere trengte jeg ytterligere hjelp. Jeg bestemte meg for å samle et team som jeg kunne samarbeide med for å få tak i kildemateriale og som kunne fungere som kontrollmekanismer. De skulle oppdage eventuelle feil og kontrollere kildematerialet sammen med meg. Dette var personer med ulike kunnskaper og ferdigheter. De kan deles inn i tre kategorier. Flere av samarbeidspartnerne var samlere og det man kan kalle amatørhistorikere. De hadde tilgang til noe kildemateriale, og kjente til ulike relevante privatarkiver. De hadde i flere tilfeller god kjennskap til hvor man skulle lete og hvem man skulle kontakte for å finne ytterligere informasjon. Andre personer som ble en del av teamet var profesjonelle historikere. De tilhørte ulike forskningsinstitusjoner i Norge med tilgang til store mengder materiale fra rettsoppkjøret og fra landsvikarkivet i Riksarkivet. De kunne også hente ut materiale fra Riksarkivet som jeg eventuelt manglet selv om de da ville bryte taushetserklæringen de hadde underskrevet. Den siste gruppen var personer tilknyttet, eller tidligere tilknyttet, politi- og lensmannsetaten. Dette var

systematikere som ble svært viktige i arbeidet med å sortere og gjennomgå materialet. Enkelte av dem hadde også tilgang til systemer og registre som kunne kvalitetssikre at opplysninger knyttet til rettsforhandlinger, soningssted, løslatelsesdatoer og dommer var korrekte. Noen av personene i teamet kjente hverandre fra tidligere, men i de fleste tilfeller var de ukjente for hverandre. Det var heller ikke nødvendig at de hadde så mye kontakt. Jeg var bindeleddet mellom dem. En annen forklaring på denne organiseringen er at bortsett fra i noen få tilfeller ønsket de involverte å være anonyme, også i forhold til hverandre. Antallet samarbeidspartnere jeg valgte å trekke inn i prosjektet varierte gjennom de fem årene arbeidet pågikk. Gruppen besto aldri av mindre enn fire personer og var ikke på noe tidspunkt større enn sju medlemmer. Totalt har femten personer vært involvert på ulikt vis fra høsten 2009 og frem til den siste boken gikk i trykken i oktober 2014.

Gjennom hele prosessen hadde jeg god oversikt. Jeg utførte alt skrivearbeidet selv, var involvert i all kontroll og hadde oversikt over hva som skulle inn i boken. Samarbeidspartnerne fungerte som viktige kontrollmekanismer. Deres jobb var først og fremst å kontrollere meg. For å vise hvordan dette fungerte kunne jeg som eksempel legge frem opplysninger om en person som skulle skrives inn i navneoversiktene. Ut fra dokumentene ble han dømt til 10 års tvangsarbeid etter straffelovens paragraf 233, medvirkning til drap, og var medlem av Nasjonal Samling fra 1. juli 1941. Disse opplysningene kunne legges frem for den i teamet med tilgang til strafferegisteret. Var opplysningene feil ble de korrigert, var de riktige kunne de bli stående. Det samme var tilfelle for hendelser og situasjoner som havnet i manusdelene. Her ville jeg at flere i teamet skulle sette seg inn i kildematerialet som omhandlet forhold jeg hadde skrevet om. Hadde jeg tolket situasjonen riktig? Var det slik det foregikk? Hadde jeg tatt med alle de nødvendige opplysningene? Personene i teamet var bosatt ulike steder i landet, men mye av arbeidet kunne gjøres over telefon. Dette gikk stort sett på diskusjoner om opplysninger som kom frem i kildematerialet. Ved kontroller reiste jeg stort sett ut til samarbeidspartnerne. Det var viktig å ha tilgang til det samme kildematerialet og kunne se i de samme dokumentene slik at vi unngikk misforståelser.

Fra høsten 2009 og frem mot sommeren 2010 brukte jeg mye tid på å kontakte kilder og hente inn materiale. Dette ble gjort sammen med mine samarbeidspartnere, men siden mange av medhjelperne ønsket å være anonyme var det jeg som hadde all kontakt med mulige kilder og kontaktpersoner. Jeg reiste rundt selv og hentet materialet eller jeg fikk det tilsendt. Jeg hadde etter hvert greid å innsnevre prosjektet til å gjelde noen organisasjoner og avdelinger. Her var særlig «Innstillingen om landssvikoppgjøret avgitt 11. januar 1962» utarbeidet av et utvalg oppnevnt av Justisdepartementet 22. desember 1955 til god hjelp. I denne innstillingen ble landssvikoppgjøret gjennomgått og det kom klart frem hvilke deler av den tyske okkupasjonsmakten og NS-regimet man mente var involvert i krigsforbrytelser. Dokumentene jeg søkte etter skulle inneholde informasjon om Hirden, Germanske SS Norge, Statspolitiet og det tyske sikkerhetspolitiet. Særlig var jeg på jakt dokumenter fra landssviksakene mot nordmenn og tyskere som arbeidet der, men også alle andre former for informasjon var aktuelt. Det kunne være mannskapslister, interne notater som fortalte om drift og administrasjon, mannskapsreglement, stillingsinstrukser eller rapporter. Personene jeg søkte informasjon om skulle ha vært direkte eller indirekte involvert i krigsforbrytelser. Med krigsforbrytelser menes grov vold, mishandling, tortur, seksuelle overgrep og drap utført i tjeneste for den tyske okkupasjonsmakten. Dette involverte ikke bare personer som aktivt hadde utført ugjerningene. Også de som indirekte var involvert ønsket jeg å kartlegge. Dette var et viktig valg som ble tatt tidlig i prosessen. Jeg mente at det var sentralt å identifisere polititjenestemannen som slo arrestanter under avhør, men at det også var viktig å finne ut

hvem av hans kollegaer som sto i andre enden av rommet og bivånet mishandlingen uten å gripe inn, eller han som protesterte og ville stanse torturen.

På dette tidspunktet var det viktig å få samlet inn så mye kildemateriale som mulig og jeg la ingen begrensninger på hva som skulle hentes inn. Personene jeg tok kontakt med kan deles inn i to kategorier. Først og fremst var det viktig å få til en dialog med dem som var i besittelse av relevante dokumenter. Dette kunne være kildemateriale hentet ut av Riksarkivet eller dokumenter som kunne være relevante, men som aldri hadde havnet i offentlige arkiver. Det er en misforståelse å tro at alt relevant materiale er samlet inn og under statlig kontroll. En del finnes også i privat eie. Det kunne eksempelvis være brev, dagbøker, rapporter eller personlige notater. Jeg var også interessert i å komme i kontakt med personer, først og fremst historikere, som hadde tilgang til klausulert materiale eller kunne hente dette ut fra Riksarkivet.

Dette arbeidet ga resultater. Det ble samlet inn store mengder relevante dokumenter, først og fremst fra landssviksakene. Gjennom årene hadde både journalister, historikere og familiemedlemmer hentet ut kopier fra saker. Dette var materiale jeg i mange tilfeller fikk tilgang til. Ved enkelte anledninger måtte jeg betale for å få bruke dokumentene eller ta kopier. Mye av dette materialet var gradert og taushetsbelagt materiale hentet ut fra Riksarkivet. Enkelte av kildene hadde også muligheter til å få ut nytt materiale fra Riksarkivet som jeg manglet. Dette kunne de gjøre på egen hånd eller via samarbeidspartnere. Dette viste seg senere i prosessen å være en viktig mulighet. Underveis i arbeidet dukket det opp en rekke spørsmål som det var vanskelig å finne svar på uten å komme seg inn i landssvikarkivet. Jeg ønsker ikke at det skal bli kjent hvem som utførte dette arbeidet, hvor mye materiale som ble hentet ut eller når dette har skjedd. Enkelte av personene som hjalp til med dette har underskrevet en taushetserklæring og kan fortsatt stilles til ansvar for dette. Det ønsker jeg ikke. Mine kilder og medhjelpere er fortsatt omfattet av et kildevern.

Det ble også lagt ned et omfattende arbeid i å samle inn all informasjon fra åpne kilder som det ville være mulig å få tak i. Gjennom bibliotekene ble det hentet inn digitale ruller av norske aviser. I denne perioden ble nærmest samtlige avisutgivelser i perioden mellom 8. mai 1945 til 1. januar 1950 gransket og alt innhold som kunne knyttes til landssvikoppgjøret eller okkupasjonstiden ble tatt ut. Følgende aviser ble gjennomgått: Adresseavisen, Aftenposten, Agderposten, Arbeiderbladet, Bergens Tidende, Bilder Gyldendal, Dagbladet, Dagningen, Drammens Tidende, Dunderlandsdølen (senere Rana Blad), Eidsvold Blad, Fredrikstad Blad, Fremover, Fædrelandsvennen, Glåmdalen, Gudbrandsdølen, Halden Arbeiderblad, Hamar Arbeiderblad, Haugesunds Avis, Helgelands Blad, Kragerø Blad, Lingeavisen, Lofotposten, Milorg-Posten, Morgenbladet, Moss Arbeiderblad, Nationen, Nordlands Folkeblad, Nordlands framtid, Nordlandsposten, Nordlys, Norges Nytt, Opland Arbeiderblad, Rana Blad, Ringerikes Blad, Romsdal Budstikke, Romsdalsposten, Ryfylke, Sarpsborg Arbeiderblad, Stavanger Aftenblad, Sunnmørsposten, Telemark Arbeiderblad, Tønsberg Blad, Varden, Velgeren, Verdens Gang, Østerdølen, Østlands-Posten og Østlendingen. I tillegg ble det hentet inn referater fra artikler produsert av NTB og radioreportasjer i NRK. Til sammen ble det tatt ut 14.400 avisartikler som omhandlet rettsoppgjøret. Jeg gikk også gjennom avisutgivelser fra perioden mellom 9. april 1940 og 7. mai 1945, men det ble ikke gjort like omfattende som fra 8. mai 1945 til 1. januar 1950. Dette arbeidet ble påbegynt, men jeg avsluttet den systematiske gjennomgangen av publikasjonene fra okkupasjonstiden. Årsaken er at det ga svært lite resultater. Avisene var underlagt streng sensur, og ga derfor svært lite relevant informasjon om

temaet. Det gikk mye tid med til å lese om potetinnhøsting og vasketips til husmødre. Interessant lesing, men det ga lite informasjon som kunne brukes til noe. I stedet gikk jeg inn i avisene fra denne perioden og hentet utgaver fra konkrete datoer. Et eksempel som kan nevnes er hendelsene og etterspillet knyttet til attentatet mot sjefen for Statspolitiet, Karl A. Marthinsen 8. februar 1945. Flere norske aviser hadde da fyldige artikler om hendelsen, naturligvis preget av den tyske sensuren. Likevel var det interessant å se hvordan dette ble presentert for offentligheten og var representativt for hvordan Marthinsens kollegaer reagerte på attentatet. Dette kunne videre brukes for å forklare henrettelsene av norske motstandsmenn i dagene som fulgte. Den samme metoden benyttet jeg for å hente informasjon om likvidasjoner av norske angivere, hirdmenn eller ansatte i det tyske sikkerhetspolitiet og Statspolitiet. Det finnes knapt med informasjon om dem andre steder enn i minneordene skrevet av deres partifeller i Nasjonal Samling eller kamerater i ulike nasjonalsosialistiske avdelinger.

Det må likevel nevnes at enkelte avispublikasjoner fra krigstiden systematisk ble gjennomgått. Den ene var NS-avisen Fritt Folk der de fleste utgivelsene ble gjennomgått. Her ble det brukt enkelte artikler som var skrevet fra arrangementer og hendelser, først og fremst der Hirden var involvert. Det ble også brukt en del intervjuer med fremtredende personer i statsforvaltningen og representanter fra ulike myndighetsorganer som bakgrunnsinformasjon. Dette var personer som eksempelvis kunne brukes for å beskrive hva som var den offisielle begrunnelsen av å opprette ulike avdelinger innen Statspolitiet, enheter som Hirdens Bedriftsvern eller Kvinnehirden. Den andre publikasjonen jeg gjennomgikk systematisk var ukeavisen Hirdmannen. Dette var Hirdens eget magasin og ga et svært godt innblikk i hvordan Hirdens ledere planla og styrte denne organisasjonen. Den ga også et interessant innblikk i både Hirdens og Nasjonal Samlings indre liv. Det mest interessante i Hirdmannen var muligens artiklene som sto på trykk fra sensommeren 1942 og utover høsten frem mot arrestasjonen av de norske jødene. Her kom det frem en rekke interessante aspekter som ikke tidligere var kjent gjennom historiebøkene. Blant annet kom det klare signaler fra Hirden om at det nærmet seg et oppgjør med den jødiske delen av befolkningen. Stemningen mot jødene ble hisset opp, og i Hirdmannens spalter ble det levnet liten tvil om at de ikke var ønsket i Norge. Det er interessant å se hvordan dette fikk utvikle seg i tiden frem mot jødearrestasjonene i oktober og november 1942.

Også andre åpne kilder kunne gi og meg verdifull informasjon. Jeg hentet ut blant annet samtlige 60 utgaver av Riksadvokatens Meddelelsesblad fra perioden 1945 til 1953 der referater fra en rekke landssvikdommene er gjengitt. Her var det tiltalebeslutninger, domsavgiselses og ankebeslutninger. Jeg samlet også inn relevante utgaver av Tidsskriftet Lov & Ret. I tillegg benyttet jeg Norsk krigsleksikon, Nasjonal Samling årbok 1944, Studentårbøkene 1912–1943, Hvem er hvem 1948, Norges statskalender 1939–1947, Nasjonal Samlings møteprotokoll 1934–1945, Kunngjøring til politiet 1941–1945, Norsk konversasjonsleksikon, Norsk Retstidende 1945–1950, Politimeddelelser 1945–1947, Polititidende 1940–1959. I tillegg benyttet jeg den såkalte «Innstillingen om landssvikoppgjøret avgitt 11. januar 1962» utarbeidet av et utvalg oppnevnt av Justisdepartementet 22. desember 1955. Jeg fikk også tilgang til en del materiale som opprinnelig hadde tilhørt Frontkjemperkontoret og Nasjonal Samlings hovedadministrasjon.

Det ble hentet inn enorme mengder kildemateriale. Totalt er det snakk om nærmere 36 600 dokumenter og artikler. Det ble tidlig klart for meg at dette materialet måtte systematiseres og samordnes i et eget arkiv. En person i teamet fikk dermed som oppgave å lage et eget arkiv der hver person skulle få en egen mappe der all relevant informasjon skulle legges inn og lagres alfabetisk. Det var viktig at personen som

fikk denne oppgaven greide å lage et ryddig og oversiktlig system slik at det var mulig å finne tilbake i materialet når opplysninger og informasjon skulle kontrolleres på nytt. Dette arkivet ble laget manuelt siden svært lite av materialet var digitalisert. Det ble også tatt sikkerhetskopier av alle dokumentene som ble lagret på et brannsikkert sted.

Dette omfattende kildematerialet var unikt, men hadde mange svakheter. Den største, og mest utfordrende svakheten, var muligheten til å kontrollere det som sto i domspapirer og rettsreferatene. I de fleste tilfeller, riktignok med noen få unntak, var relevante kilder som kunne korrigere eller tilføye opplysninger ikke lengre i live. De fleste gjerningspersonene var døde, men også forsvarere, aktorer, dommere og vitner som kunne utdype informasjonen var borte. Mange som var involvert under rettssakene var i 40- og 50-årene, men noen var yngre. Jeg sjekket en del av disse personene, men de fleste var døde før 1990. Et av unntakene var professor Nils Christie. Han intervjuet mange nordmenn som fikk strenge straffer for drap, vold og tortur mens de sonet sine landssvikstraffer. Jeg valgte å ta med hans betraktninger rundt straff og rettsprosessen i en av bøkene for å bringe inn noen nyanser som ikke ble tillagt særlig vekt under landssvikoppgjøret.

Kildematerialet er en svakhet i all sakprosa som nå blir skrevet om andre verdenskrig og som tar utgangspunkt i landssvikoppgjøret. Det har gått mange år og det foreligger som regel kun skriftlige kilder. De er stort sett alle basert på ulike menneskers oppfatning av en situasjon, en hendelse eller et saksforhold. Den tiltalte har forklart seg om hendelsen til en politietterforsker eller for en rettsinstans. Personen har med stor sannsynlighet, med noen åpenbare unntak, forsøkt å få frem en versjon som på best mulig måte kan skape et fordelaktig inntrykk av vedkommende. Dette kom klart frem i mange av rettsreferatene der vitneobservasjoner og tiltaltes forklaring sto langt fra hverandre. Det samme må sies å være tilfelle for en del av ofrene. De hadde utvilsomt gått gjennom ekstreme påkjenninger under tortur og mishandling, men det er også klart at enkelte overdrev overgrepene de var blitt utsatt for. I enkelte tilfeller virker det som om retten har valgt å se bort fra enkelte av vitneforklaringene fordi de åpenbart ikke var sannferdige. Samtidig hadde jeg en form for fasit i domsslutningene. Der kom det som regel tydelig frem hva retten hadde lagt vekt på, og hva som de så bort fra. Jeg laget meg en grunnregel om at ingen opplysninger som kom frem under referatene fra rettsforhandlingene, men som ikke jeg fant igjen i dommene, skulle tas med. Jeg gjorde noen få unntak der det var åpenbart at forholdet hadde skjedd ved at den tiltalte selv innrømmet sin involvering, men at det ikke ble tillagt vekt av retten. Dette kunne for eksempel være forhold som når tiltalte meldte seg inn i Nasjonal Samling eller på hvilket tidspunkt han vervet seg til en frontkjemperavdeling i Waffen-SS.

En annen svakhet med kildematerialet var den delen som var hentet fra aviser og tidsskrifter. Jeg ser da bort ifra publikasjoner som Riksadvokatens Meddelelsesblad som i all hovedsak var basert på rettens saksdokumenter. Rettsreferatene i slike publikasjoner var som regel korrekte. Utfordringen var alle de 14.400 artikler hentet fra aviser og tidsskrifter. Disse var skrevet av journalister og skribenter. Datidens pressearbeidere hadde en annen tilnærming til det å dekke rettssaker enn det vi har i dag, og rettssaker som omhandlet landssvikoppgjøret var ekstra utfordrende for mange av dem. Ofte greide ikke journalistene å skille mellom sin profesjonelle rolle som utsendt fra et presseorgan, og sine personlige følelser, ofte svært negative, rettet mot dem som gikk i okkupasjonsmaktens tjeneste. Ofte ble avisartiklene krydret med et svært frisk språk og nedlatende karakteristikk. Tiltalte for landssvik kunne for eksempel bli omtalt som «undermåler og en slask» eller «en av disse brautende nazistene som plaget

oss under krigen». Hendelser ble ofte overdramatisert eller det ble lagt inn elementer som skulle sette motstandsarbeidet i et gunstig lys, som journalistene som regel hadde støttet. Torturen som ble utført av norske statsborgere ble gjerne omtalt i detalj, mens det ble tonet ned at den faktisk ga resultater. Mange nordmenn tilknyttet motstandsbevegelsen ga fra seg verdifulle opplysninger under avhør, men dette ble sjelden omtalt i rettsreferatene. Aktorat ble nærmest omtalt som nasjonalhelter, og det vakte stor begeistring hos mange av reporterne når tiltalte ble hundset og herset med under utspørringen. Ofte var det nærmest pinlig å lese hvordan det hele må ha utartet seg og hvordan pressen fremstilte rettssakene nærmest som underholdning. En del av journalistene ville i dag ikke fått være i nærheten av å få dekke en rettssak med et snev av en slik uprofesjonell innstilling. Når det er sagt har jeg funnet svært lite løgn og oppspinn i artiklene. Det meste som er skrevet av faktabaserte opplysninger stemmer overens med det som kommer frem i rettsdokumentene. Det ble aldri skrevet at noen ble dømt for forhold som ikke var tilfelle. Selv om journalistene kunne omtale en unggutt som en «sutrete løgner og et nazisvin», beskyldte de ham ikke for drap hvis så ikke var tilfelle. Jeg sjekket naturligvis alle opplysninger som kom frem i artiklene med det øvrige materialet jeg hadde fra rettssakene. Jeg kom over en del feil. Av og til blandet journalistene sammen opplysningene som kom frem i retten. Det skjedde ofte at flere personer ble dømt samtidig og her hendte det at opplysninger om dem ble blandet sammen. Journalistene kunne presentere en tiltalebeslutning som en gjeldende dom, og dette var jeg svært påpasselig med å kontrollere. Opplysninger fra artiklene som ikke lot seg bekrefte i offisielle dokumenter eller registre skulle som hovedregel ikke brukes. Jeg var særlig kritisk til artiklene i kildematerialet. Journalisten kunne ha misforstått eller gjort feil. Som en grunnregel mente jeg at opplysninger i artiklene skulle bekreftes fra annet hold som saksdokumenter fra landssvikmapper i Riksarkivet, paragrafer i strafferegisteret, medlemsarkivet til Nasjonal Samling eller dokumenter fra Frontkjemperkontoret for å ta noen eksempler. Selv om artiklene ikke kunne stå som kilde alene må det sies at enkelte av presseoppslagene var med på å gi utfyllende informasjon til opplysninger som allerede lå der. For eksempel kunne det i saksdokumenter fra rettsoppgjøret stå at et navngitt vitne ble mishandlet under avhør og påført «betydelige skader i underlivet». I avisartikkelen kunne dette være forklart med at tiltalte «slo vitnet så hardt i underlivet at urinblæren sprakk». Dette var utfyllende opplysninger som kunne brukes fordi det her kun handlet om ulike formuleringer. Journalister hadde også den gang mer sans for slike detaljer enn domstolenes referenter.

En annen betydelig utfordring med kildematerialet var stavemåten på navn. Jeg la stor vekt på å få dette så korrekt som mulig. Navnene i bøkene ble i stor grad basert på slik de var stavet i rettspapirene. Disse ble sjekket mot digitaliserte kirkebøker der dette var mulig. For falne frontkjemper som før de vervet seg til Waffen-SS tilhørte Statspolitiet, Gestapo eller Hirden, kunne stavemåten på navn hentes fra tapsmeldingene eller vervepapirene som kunne frigis fra tyske arkiver. Her var det også mulig å bruke min første bok *De som falt* der denne kontrollen allerede var utført. Her var det opprinnelig mange feil fordi registreringen var gjort av tyske stabsmedarbeidere eller offiserer. De hadde fylt ut skjemaene og Ødegård kunne ofte bli til Odegard og lignende. Dette var heldigvis blitt ryddet opp i gjennom mitt forrige bokprosjekt, men alle opplysningene ble likevel kontrollert nok en gang.

Selv om det var nok av kilder knyttet til de ulike personene var det ofte de sprikte i ulike retninger. En mann ved navn Nielsen kunne i kildematerialet bli omtalt som Nilsen, Nihlsen, Nilson, Nelson, Nilsson, Nilesen, Nillsen eller Nilsen. Fornavn var det også mye rot med. Sven-Åge kunne omtales som både Svend-Åge, Svein-Aage, Svern-Åge – og skulle det være bindestrek mellom fornavnene eller ikke? Dette

kan virke som detaljer og pirk, men det var viktig å få dette riktig for å unngå navneforveksling slik at ikke uskyldig personer kunne bli omtalt som torturister eller drapsmenn fordi det ble feilstavelser. Det er stor forskjell på Per Olsen og Per Olssen. Også her ble gravsøketjenesten www.disnorge.no/gravminner brukt. Her kunne det sjekkes hvilket navn etterkommere og pårørende hadde satt opp på gravsteinene og det fungerte som en fasit. Mange gravsteiner var riktignok ikke avbildet i denne søketjenesten så da måtte andre metoder benyttes. I enkelte tilfeller kunne kirkekontorene kontaktes. De har registre over sine døde og kunne sjekke hvilke navn som sto oppført på gravsteinen. I enkelte tilfeller hadde ikke kirkekontorene eller andre tid eller mulighet til å sjekke opplysningene. Da var løsningen selv å reise til kirkegården og finne gravsteinen.

For å kunne bruke gravsteiner som fasit måtte en naturligvis ha den riktige fødselsdatoen, noe som innebar en annen utfordring. Fødselsdatoer var viktige for å finne rett person, men også for å komme frem til en alder for når vedkommende gikk inn i den tjenestes jeg skulle omtale. Alder var ofte vesentlig å få frem fordi det kunne fortelle noe om årsaken til at ugjerninger ble utført. Det var forskjell på vurderingsevnen til en 16-årig unggutt og en voksen mann på 46 år. Ofte ble det rotet med fødselsdatoer i kildematerialet. 22. februar kunne fort bli 12. februar eller 2. februar. Det samme kunne skje med fødselsmåned og ofte ble det rotet med juni og juli. Av og til skjedde det også at det ble rot med fødselsår. 1921 kunne fort bli 1912, 1901 ble endret til 1910 og så lignende eksempler. Slike feil kunne føre til at man satte opp feil personer i navneoversiktene. For å oppdage dette var det igjen kirkebøkene som kunne brukes eller søketjenesten til disnorge. Hvis det ikke var mulig å finne dem der, men det var mulig å finne en dødsdato kunne det la seg gjøre å finne ut av dette på annet vis. Ved å gå i arkivene til det som var vedkommendes lokalavis kunne det være mulig å finne en dødsannonse eller nekrolog. Der kunne det være oppgitt en fødselsdato eller andre opplysninger som kunne fortelle noe om fødselsdato for deretter å komme frem til en alder.

Bo- eller fødested var også en utfordring. Da, som nå, flyttet familier på seg. Her var det mange feilkilder. I strafferegisteret var den dømte oppført med stedet han eller hun ble bosatt rett etter sin fødsel, altså definert som fødested. Hvis familien flyttet på seg i perioden mellom fødsel og da den tiltalte ble stilt for retten kunne bostedet ha blitt endret, men strafferegisteret opererte med fødselssted. Dette var ofte forvirrende fordi den tiltalte oppga et annet hjemsted i medlemspapirer som ble sendt til Nasjonal Samling eller verveskjemaer til en SS-avdeling enn det som senere ble registrert i strafferegisteret. Også her ble det foretatt skjønnsmessige vurderinger. Det var viktig å knytte den enkelte til det som vedkommende anså som sitt hjemsted. Dette også for å unngå forveksling med andre personer som bar samme navn så det ble brukt mye tid på å finne ut av dette. Som regel ble strafferegisteret benyttet som kilde. Jeg mente det var det tryggeste. Mange som jobbet i Statspolitiet og i Gestapo flyttet inn til byene der de tjenestegjorde og oppga dette som sitt hjemsted. Dette var i utgangspunktet riktig, men opprinnelsesstedet var et annet og det var også det som var registrert i strafferegisteret.

Jeg forsøkte å få disse faktaopplysningene så riktige som mulig. Jeg hadde også en annen mulighet til å kontrollere at dette ble korrekt. Både navn, fødselsdatoer og bosteder kunne kontrolleres mot Folkeregisteret, men dette er i utgangspunktet gradert informasjon som ikke blir utlevert. Jeg greide likevel å skaffe en kilde på innsiden som kunne kontrollere opplysningene for meg. Det var likevel utfordringer også her. Personer som døde før 1961 er ikke registrert i Folkeregisteret siden det da ble innført en ny ordning med personnummer.

Som et annet eksempel med svakheter i kildematerialet kan nevnes tidspunkt for medlemskap i Nasjonal Samling. Her var det ofte sprik i kildene. I sin politiforklaring kunne den tiltalte ofte oppgi en måned som tidspunkt for når vedkommende søkte om medlemskap i Nasjonal Samling. Det kunne eksempelvis være i oktober 1941. I domspapirene kunne det derimot stå 29. november 1941. Årsaken til dette var forsinkelser i registreringen ved partiadministrasjonen i Oslo, men dette var datoen som ble brukt av retten. Dette kan virke som en bagatell, men for meg var dette viktige detaljer som måtte på plass.

En annen utfordring i kildematerialet var den delen som omtalte kvinner. Enkelte av dem giftet seg og skiftet etternavn før de sonet landssvikstraffene sine. I praksis innebar det at disse kvinnene ble dømt med et navn og løslatt med et annet. Dette førte til vanskeligheter med å finnes løslatelsesdatoer og soningssted på enkelte av kvinnene. Det samme var tilfelle for menn som fikk innvilget ønske om navneendring under soning.

Som en konklusjon kan en si at kildematerialet hadde store svakheter og risikoen for å gjøre feil var betydelig. Det var likevel mulig å oppdage slike feil, men det krevde tålmodighet. De ulike skriftlige kildene måtte kontrolleres mot hverandre, det var dommene som måtte brukes som fasit. Jeg vil samtidig nevne en utfordring som ikke lot seg løse på noe vis, og det er hvordan landssvikoppgjøret ble praktisert. Det er slått fast at deler av rettsoppgjøret ble gjennomført på en kritikkverdig måte. Jeg har likevel valgt som premiss at det norske landssvikoppgjøret var et rettferdig rettsoppgjør, og vurderingene som ble gjort den gang må derfor gjelde fortsatt. Det var likevel klare og åpenbare svakheter med dette rettsoppgjøret, slik jeg ser det. Mange fikk for strenge dommer under landssvikoppgjøret, mens andre mot slutten av prosessen kom seg unna med langt mildere straffer. Det er uansett ikke vesentlig i denne sammenheng i forbindelse med mitt bokprosjekt. Selve straffeutmålingen er ikke viktig for å beskrive forbrytelsene som ble utført. Jeg beskrev handlingene og fokuserte ikke på straffens lengde. Hovedpoenget var at vitner og ofre ble trodd i en rettssal, samtidig som gjerningspersonene fikk forklare seg. De ulike rettsinstansene la disse opplysningene til grunn for sine vurderinger. Jeg valgte å gjøre det samme i dag. Samtidig er det viktig å presisere at alle forhold som talte til fordel for gjerningspersonene ble tatt med. Forklarte de sine ugjerninger med overdreven alkoholbruk, nerveproblemer, press fra overordnede eller frykt så tok jeg det med. Det var viktig for meg å forsøke å skape et så helhetlig bilde som mulig, ikke kun det som bekreftet at disse personene var nådeløse krigsforbrytere.

Utover høsten og vinteren 2010 begynte jeg å få god oversikt over kildematerialet. Det var nå samlet inn opplysninger om tusenvis av mennesker tilknyttet det tyske sikkerhetspolitiet, Statspolitiet og Hirden. Omfanget var enormt, og jeg så at dette var for stort til å få plass i en bok. Det ble derfor besluttet at jeg skulle skrive dette som en bokserie, sannsynligvis i tre bind.

Det ble også foretatt en kartlegging av hvilke personer det var aktuelt å skrive om som fortsatt var i live. De fleste var født mellom 1900 og 1925, så eventuelle personer jeg ville forsøke å ta kontakt med kom sannsynligvis til å være preget av alderdom. Dette arbeidet pågikk over tid. Navnene ble sjekket mot nettstedet www.disnorge.no/gravminner og Folkeregisteret. De fleste var døde, men noen var fortsatt i live og jeg lagde meg en oversikt over disse personene. Jeg forsøkte å ta kontakt med dem alle fordi jeg mente dette av flere årsaker var viktig. For det første var det naturligvis svært interessant å høre hva de kunne fortelle. Disse personene var dømt for krigsforbrytelser, eller medvirkning til dette, i Norge, men

hadde aldri fortalt sine historier til offentligheten. Den andre grunnen var naturligvis at de skulle få komme frem med sin versjon. Jeg visste allerede på dette tidspunktet hva de ulike var dømt for og deres forbrytelser og identitet nå kom til å bli kjent gjennom bøkene. Ved å snakke med dem ville jeg kunne varsle om det som eventuelt ventet. Til sist mente jeg også at det var viktig å ta kontakt ut fra et presseetisk ståsted. For mange av disse gjerningspersonene ville livet aldri mer bli det samme. De hadde i mange tilfeller greid å holde sin fortid skjult for både familiene og sin omgangskrets. Helt på tampen av livet ble dette avslørt gjennom mine bøker. Det ville bli en hard belastning for mange av dem. Jeg ønsket at de skulle være forberedt slik at de selv kunne snakke med sine nærmeste på forhånd. Jeg var forberedt på at det kunne føre til kraftige reaksjoner, men det ikke å kontakte dem ville være uriktig. Det handlet naturligvis også om tilsvarsrett og god folkeskikk. De skulle få muligheten til å uttale seg hvis de ønsket det og gi sin versjon av de forholdene jeg ønsket å omtale.

Personer som var bosatt på pleie- eller sykehjem kontaktet jeg ikke direkte, men henvendte meg til dem via andre familiemedlemmer. Årsaken til at jeg ønsket å gjøre det på denne måten var at jeg ikke ønsket å påføre personer som var syke eller preget av alderdom flere belastninger enn nødvendig. Pleiepasienter skulle ikke kontaktes direkte via telefon eller personlig besøk. I stedet kontaktet jeg deres pårørende, som regel barn eller ektefeller. Jeg la frem for dem hva slags bokprosjekt jeg jobbet med og hvorfor jeg ønsket å snakke med deres far, mor eller ektefelle. Dette førte ikke frem. Jeg fikk ikke til noen dialog på denne måten. Det ble i stedet reagert på at jeg tok kontakt og jeg fikk klar beskjed om at jeg skulle la folk få dø i fred uten å få spørsmål om sin fortid.

Personer som bodde i egne privatboliger eller i leiligheter i ulike bofellesskap var det enklere å få til en dialog med. Disse tok jeg kontakt med direkte og la frem ønsket om å få snakke med dem. De fleste takket nei, men fire tidligere tjenestemenn sa seg villig til å møte meg. Alle fire hadde sonet strenge straffer for tortur og mishandling. De hadde tjenestegjort i Statspolitiet og Gestapo, mens den ene også hadde vært aktiv i Hirden. En av dem var også dømt for medvirkning til drap og unnagikk så vidt dødsstraff under landssvikoppgjøret. Kun en av dem, den tidligere gestapotolken, SS-soldaten og vaktssoldaten Willy Øivind Ramberg, ønsket å la seg intervju. De tre andre ville kun stille til bakgrunnsamtaler. Alle var klar over at de kom til å bli navngitt i bøkene. Samtalene med de fire var nyttige, men også utfordrende. Mennene var preget av alderdom og det var ikke alltid så lett for dem å huske detaljer om eksempelvis uniformer, instruksjoner og våpen. Det som derimot var svært interessant var å få innsikt i hvilke tanker de hadde i ettertid om det de var med på. Viste de anger? Hva var motivasjonen deres den gang for å gå inn i slik tjeneste? Svakheten med disse kildene var at mye av det de fortalte naturlig nok var preget av at forholdene ligger 70 år tilbake i tid. Dette preget dem naturligvis ved at mennene selv hadde skapt seg en versjon de var komfortable med å fortelle. Et annet problem under disse samtalene var at ved et par av tilfellene var de ikke alene, men hadde selskap av sine ektefeller. Oppsummert mener jeg likevel disse samtalene var viktige. Jeg fikk et inntrykk av hvordan de opplevde okkupasjonstiden. De fire jeg snakket med var også klare på at de ikke angret sin fortid. Det var også viktige betraktninger å ta med seg inn i den videre skriveprosessen. De hadde tjenestegjort for Statspolitiet og Gestapo noe de mente var riktig ut fra hva de visste den gangen. De omtalte fortsatt den norske motstandsbevegelsen som kriminell og de forsvarte bruken av mishandling og tortur «fordi det ikke var verdens snilleste personer vi måtte hankses med». Det var nødvendig å gå hardt til verks. Norge var preget av krig og deres motstandere tok også i bruk brutale metoder som sabotasjeaksjoner, attentater og likvidasjoner.

Samtalene med de tidligere tjenestemennene var interessante, men fikk ingen store konsekvenser for bokprosjektet. Det var ikke noe som kom frem i samtalene som forandret på informasjonen som jeg hadde om dem eller avdelingene de tjenestegjorde i. Ingen hevdet at dommene var gitt på feilaktig grunnlag så det jeg kom til å skrive om dem ble fortsatt basert på domspapirene. Sitater fra Willy Øivind Ramberg ble riktignok brukt enkelte steder, og hans historie var også interessant å fortelle i den delen av bind 2 som tok for seg Hirdvaktbataljonen og drapene på jugoslaviske fanger. Det som var viktig med disse samtalene var å forsøke å sette seg inn i hvordan de tenkte den gangen. Hva snakket de om på kontoret mellom avhørene? Hvorfor var det viktig å slå fangene?

Jeg brukte mye tid på å sortere materialet. Selv om de ulike personene, totalt var det snakk om tusenvis, nå hadde fått hver sin egen mappe, var det nødvendig å skille dem etter hvilken avdeling de tilhørte og hvilken bok de skulle skrives inn i. Jeg valgte å starte med Statspolitiet. Dette var Vidkun Quislings politiske spesialpoliti som besto av særskilt lojale polititjenestemenn. Et av kravene for å få jobb her var medlemskap i Nasjonal Samling og særlig lojalitet overfor NS-regimet. Statspolitiet utførte en rekke ulike oppgaver, men generelt handlet det meste om å bekjempe motstandsvirksomhet i Norge utført av nordmenn. Mange av tjenestemennene hadde tilhørt det tidligere Utrykningspolitiet som var etablert før krigsutbruddet, men etter hvert ble Statspolitiet preget av tidligere frontkjempere og medlemmer av Hirden. Særlig frontkjemperne tok med seg en brutal voldskultur inn i avdelingen. De hadde bakgrunn fra Waffen-SS og hadde en annen tilnærming til politiarbeid og avhørsmetoder enn sine kollegaer med ordinær politibakgrunn. Under landssvikoppgjøret ble det slått fast at denne politiavdelingen besto av i underkant av 1000 personer. Jeg greide å kartlegge 957 av dem som hadde et ansettelsesforhold i denne avdelingen.

Under landssvikoppgjøret ble det slått fast at Statspolitiet tok del i krigsforbrytelser, altså ugjerninger som er brudd på krigens folkerett. Siden Norge var okkupert, og befant seg i en krigssituasjon, måtte krigens regler også gjelde for Statspolitiet var den klare beskjeden fra Høyesterett under landssvikoppgjøret. Det innebar at tjenestemannskapene ikke kunne holde folk i varetekt over lengre tid uten at de ble stilt for en militær eller sivil domstol. Samtidig skulle ingen fanger lide unødige overlast, de skulle ikke mishandles eller tortureres, og soningsforholdene skulle være humane. Statspolitiet brøt disse reglene ved flere anledninger. Ved å gå gjennom alt kildematerialet som forelå ble det klart at dette var riktig, men i et langt større omfang enn det som var kjent fra før. Jeg la frem funnene for drevne krigshistorikere som ga klar og entydig tilbakemelding om at mye av dette var helt ny informasjon, også for dem. I den første boken, og gjennom 1000 sider, dokumenterte jeg en endeløs rekke av grove overgrep, vold, mishandling, tortur, henrettelser og drap. I flere tilfeller ble norske statspolititjenestemenn tatt ut av tjeneste eller arrestert av det tyske sikkerhetspolitiet. Årsaken var at de var for brutale og, slik de tyske etterforskerne i Gestapo så det, manglet evnen til å behandle personer de arresterte og avhørte med et minimum av menneskeverd. En rekke av overgrepene som ble utført mente selv Gestapo var bestialske.

Materialet var omfattende og det var nødvendig å foreta en klar arbeidsinndeling under skriveprosessen. Statspolitiet etablerte hovedkontorer i flere norske byer, med enkelte underavdelinger under seg. Det ble naturlig å følge dette mønsteret og de ulike kapitlene, som fokuserte på det enkelte avdelingskontor, ble skrevet hver for seg. Det hadde ikke fungert å skrive om to avdelingskontorer samtidig. Detaljnivået var til tider svært høyt og ved å skulle skrive om to ulike avdelingskontorer og flere personer på samme tid

ville det blitt gjort feil. En slik arbeidsmetode krevde at personellmapper og annen dokumentasjon måtte sorteres før jeg kunne begynne å skrive. Personellmapper og annen dokumentasjon tilhørende avdelingskontoret i Oslo ble behandlet for seg, deretter materiale og personer fra Bergens-avdelingen, så Stavanger, Kristiansand, Trondheim og Tromsø. Grensepolitiet lå også under Statspolitiet og fikk sitt eget kapittel. Det ble også skrevet en innledende del som tok for avdelingens etablering, rekruttering og organisering. Jeg valgte å bruke et nøkternt språk. Det var ikke nødvendig å beskrive overgrepene som grusomme eller benytte meg av ord og uttrykk som skulle vise mitt ståsted. Jeg ønsket å referere det som hadde skjedd og mente det var den riktige måten. Jeg var svært nøye med kun å skrive om det jeg fant dekning for i kildematerialet. I den grad jeg beskrev tanker og følelser kom det i så fall fra rettsreferatene. Jeg var opptatt av at alt jeg skrev ned skulle kunne dokumenteres. I et slikt prosjekt var det ikke rom for «kunstneriske friheter».

I tillegg til manusdelene bestemte jeg meg for å lage navneoversikter. Dette skulle være en kartlegging over alle de ansatte i Statspolitiet. Dette skulle ikke være en ren navneliste, men kortbiografier der ulike opplysninger skulle tas med. Det var snakk om personaldata som navn, alder og bosted. Det skulle også tas med opplysninger om yrke, medlemskap i Nasjonal Samling, frontkjempertjeneste, annen relevant tjeneste samt opplysning om dom, soning og løslatelse under landssvikoppgjøret. Selv om mange allerede var nevnt i manusdelen var det viktig å ha slike oversikter. Det sa mye om hvem som jobbet i Statspolitiet, hva som var deres bakgrunn og hvem de var. Disse navneoversiktene er et unikt, historisk materiale og viser at nordmenn som gikk i tjeneste for Statspolitiet kom fra alle samfunnslag, de var fra hele landet med svært ulik bakgrunn. Et viktig funn var at svært mange hadde bakgrunn fra Waffen-SS. Navneoversikten ble satt inn etter hvert av kapitlene som omhandlet det enkelte avdelingskontoret. De ulike personene ble knyttet til det enkelte avdelingskontor der de hadde hatt sitt hovedvirke. Mange tjenestegjorde ved flere avdelingskontorer og det ble gjort vurderinger i hvert enkelt tilfelle. Også for de to neste bøkene valgte jeg en slik inndeling, men da basert på hirdregimenter eller det tyske sikkerhetspolitiets geografiske operasjonsområde.

Som et kriterium for å havne på navneoversiktene skulle det foreligge dokumentasjon på et ansettelsesforhold. I noen få tilfeller var ikke denne dokumentasjonen god nok, men likevel fant jeg det overveiende sannsynlig at vedkommende hadde arbeidet for Statspolitiet. Det kunne være at de var oppført med tittelen «statspolitibetjent» på en av Nasjonal Samlings fylkeslister, eller at de i et politiavhør var benevnt som «NS-politi», men hadde ført opp en avdelingsleder i Statspolitiet som sin nærmeste overordnede. Såfremt lengden på landssvikdommen samsvarte med det som vanlig å gi til ansatte i Statspolitiet, fant jeg det forsvarlig å føre dem opp på navneoversiktene. I andre tilfeller var det motsatt. Personer ble knyttet til Statspolitiet gjennom vitneavhør, presseomtale i forkant av rettssakene og i tiltalebeslutninger, men det fantes ingen spor av dette under domsavsigelsene, i ansettelsesregistre eller noen av vitneavhørene. Da ble de ikke satt opp i navneoversiktene. Det måtte foreligge konkret dokumentasjon. *Nådeløse nordmenn – Statspolitiet 1941-1945* ble utgitt 22. oktober 2012 og var på mer enn tusen sider.

Etter utgivelsen gikk jeg umiddelbart i gang med del 2. Denne boken skulle handle om Hirten, Vidkun Quisling «politiske soldater». Hirten besto av opptil 22.000 personer, men jeg var først og fremst interessert i de som gjennom sin tjeneste ble involvert i grov vold, mishandling, tortur eller drap. Mye av sorteringsarbeidet var allerede gjennomført, men nok en gang måtte alle personalmappene gjennomgå

for å hente ut alle dem som var tilknyttet Hirden. Deretter skulle alle dem som kun var hirdmedlemmer, uten dommer som knyttet dem til overgrep, legges vekk. Dette skilte denne boken fra den foregående. Mens bind 1 omhandlet alle som var ansatt i Statspolitiet, fordi de som ansatte var delaktige i krigsforbrytelsene gjennom ansettelse i en krigsforbrytersk organisasjon, skulle denne boken kun fokusere på de av hirdmedlemmene som var blitt dømt for utførelse eller medvirkning til slike ugjerninger. Årsaken til dette var at de fleste hirdmedlemmene aldri var involvert i noe som kunne karakteriseres som en krigsforbrytelse. De var riktignok medlemmer av Hirden, men gjorde ikke noe mer galt enn å bære uniform eller delta på stevner, møter og andre arrangementer. I denne bokserien var de forholdsvis uinteressante. Denne gangen måtte jeg legge ned et større arbeid i å sortere ut dem som ikke skulle være med i manusdelene eller navneoversiktene. Jeg gikk gjennom alle personellmappene på nytt og tusenvis kunne legges vekk. Jeg fikk etterhvert god oversikt over de fleste hirdmedlemmer som ble gitt en dom under landssvikoppgjøret, men var et omfattende arbeid å sortere ut alle dem som ikke skulle være med. Til sist ble jeg sittende igjen med 962 hirdmedlemmer. Det videre arbeidet ble organisert noenlunde etter samme mønster som i den foregående boken. Her ble personene riktignok ikke inndelt etter et avdelingskontor, men etter hvilket hirdregiment de tilhørte. Det var til sammen sju ulike hirdregimenter. Historikere fungerte som konsulenter. Alt jeg hadde skrevet ble gjennomlest av dem på forhånd. Jeg fikk gode og nyttige konsulentuttalelser som gjorde at jeg kunne foreta enkelte viktige og nødvendige endringer.

Utgivelsen av den første boken i serien ble viet stor oppmerksomhet, og jeg merket at arbeidsforholdene hadde endret seg. Allerede tidlig i skriveprosessen av del 2 oppdaget jeg stadig økt motstand. Som jeg senere kommer til i denne rapporten skapte den første boken i serien til dels sterke reaksjoner, ikke bare blant familier og etterkommere, men også innenfor ulike fagmiljøer. Flere av mine samarbeidspartnere ble etter hvert nervøse og trakk seg ut av prosjektet. Flere etterkommere truet med politianmeldelser og ville forsøke å stanse bokutgivelsen. Dette skapte uro i teamet og flere likte ikke at bokserien nå fikk såpass stor oppmerksomhet. Etter hvert oppdaget jeg også at mye av motstanden skjedde i det stille. Det var åpenbart for de fleste at jeg hadde tilgang til sensitivt materiale og enkelte historikere advarte nå både kollegaer og andre krigsinteresserte om å ha noen kontakt med meg. Fagpersoner jeg tidligere hadde hatt et godt samarbeid med fortalte at de ønsket at dette skulle avsluttes. Det tok tid å finne erstattere. Også journalistkollegaer ble advart mot å ha kontakt med meg. Jeg ble omtalt som «farlig», og alle som selv ville bli tatt seriøst som krigsforfattere måtte ikke bli koblet til meg på noe vis. Jeg skapte meg et godt inntrykk hvem som sendte ut slike signaler, men det var likevel utfordrende å forholde seg til dette siden det skjedde uten at jeg selv fikk mulighet til å møte anklager om lav moral og uetisk opptreden. Samtidig ble jeg fortalt at det var satt ned en slags granskningsgruppe ved Riksarkivet. De skulle finne ut hvem som var mine kilder. Oppsummert kan det fastslås at jeg merket det ble gjort forsøk på å begrense min tilgang til informasjon. Det gikk likevel greit å finne nye samarbeidspartnere. Motstanden som boken om Statspolitiet var blitt møtt med motiverte mange som ønsket å bidra. Felles for dem var at de ønsket å være med på et bokprosjekt der denne siden av krigshistorien ville bli belyst. Det at enkelte krigshistorikere gikk åpent ut mot prosjektet hadde bidratt til ytterligere motivasjon. 70 år var nok. Nå skulle opplysningen frem. De som på et vis hadde bidratt til å holde opplysningene tilbake for allmennheten, eller kunne anklages for ikke å ha hentet dem frem, skulle ikke greie å stanse dette arbeidet. Derfor mente flere av dem som nå meldte seg at det var riktig å bidra. At boken om Statspolitiet ble en salgssuksess bidro nok også til at enkelte ønsket å være med ved at de så utsikter til økonomisk gevinst.

Dermed var det med et forsterket team at jeg gikk inn i skrivefasen og arbeidet med bok 2. Nye samarbeidspartnere åpnet nye dører. Noe nytt materiale dukket opp som ikke endret, men utfylte det som tidligere var der. I første rekke var det materiale fra Nasjonal Samlings administrasjon som ble tilgjengelig. Dette førte til at det kunne legges inn enkelte tilleggsopplysninger om Statspolitiet i del 1 og de nye opplagene ble oppdatert. Dette var i stor grad basert på tidspunkt for når konkrete personer fikk godkjent sitt medlemskap i Nasjonal Samling.

I denne andre boken ble det også skrevet en del om en avdeling kalt Hirdvaktbataljonen. Hirdmannskaper fra denne enheten gjorde seg med stor sannsynlighet skyldig i noen av de verste krigsforbrytelsene i Norge under andre verdenskrig. I løpet av få måneder fra høsten 1942 ble hundrevis av jugoslaviske fanger drept av sine norske fangevoktere fra Hirdvaktbataljonen i seks ulike fangeleir i Nordland og Finnmark. I boken ble det også viet en del til en organisasjon kalt Germanske SS Norge. Årsaken til at avdelingen ble med var at de hadde sitt utspring fra Hirten og var svært delaktige i arrestasjonene av de norske jødene høsten 1942. *Nådeløse nordmenn – Hirten 1933-1945* ble nesten like omfattende som den første boken i serien og ble på 915 sider. Den utkom 4. november 2013.

Den siste delen av bokserien tok for seg nordmenn som tjenestegjorde i det tyske sikkerhetspolitiet. De fleste havnet i den beryktede Abteilung IV, bedre kjent som Gestapo. Denne avsluttende delen av bokserien ble den vanskeligste å jobbe med fordi de etiske problemstillingene var langt mer omfattende enn i de to foregående. Bøkene om Hirten og Statspolitiet handlet det stort sett om menn som hadde valgt en rolle som var åpen og offentlig. De bar uniform og hadde offisielle posisjoner. De som gjorde tjeneste i det tyske sikkerhetspolitiet hadde ofte andre funksjoner. Mange av dem fungerte som angivere, provokatører eller informanter. Deres rapporter og anmeldelser førte til at tusenvis av nordmenn ble utsatt for tortur, mishandling og andre ugjerninger. Selv om de fleste nordmenn knyttet til det tyske sikkerhetspolitiet fikk dommer under landssvikoppgjøret, var de som oftest svært lite profilerte. Mange fikk liten eller ingen oppmerksomhet under rettsforhandlingene. De sonet sine dommer og gled dermed tilbake til samfunnet. I tjeneste for Gestapo havnet også mange vi i dag ville omtalt som ressurssvake. Mange av dem var sterkt alkoholisererte eller hadde «mangelfullt utviklede sjelsevner». I andre tilfeller var informantene svært unge. En del hadde utelukkende økonomiske motiver, eller de, dette handlet som oftest om unge piker, var kommet i et emosjonelt avhengighetsforhold til sine føringsoffiserer. I disse tilfellene ble det lagt ned mye tid i de etiske vurderingene. Sammen med redaktørene i Kagge Forlag hadde jeg flere drøftinger om hva som var en riktig løsning. Skulle disse personene identifiseres? Vi falt ned på ikke å gjøre noen forskjell og fortsette praksisen med identifisering. De som var dømt for slike forbrytelser ble identifisert såfremt de ikke var mindreårige. Det skulle ikke gjøres forskjell på en 16-årig ungjente og en mann på 35. Denne siste bok i serien ble også den mest omfattende. Boken var på 1160 sider og omhandlet 1145 norske statsborgere i tjeneste for Gestapo.

Reaksjoner

Jeg var naturligvis forberedt på at bokserien ville skape reaksjoner og de uteble ikke. Enkelte familier og etterkommere reagerte kraftig. De var svært negative til at disse opplysningene nå ble offentliggjort. Etter utgivelsen av den første boken ble både jeg og Kagge Forlag truet med søksmål. Enkelte familier varslet at de ville forsøke å stanse boken. Som det kommer frem av vedleggene handlet debatten etter den første utgivelsen i stor grad om identifisering av gjerningspersoner, og mindre om det som faktisk kom frem.

Det var synd, men jeg antok at dette ville endre seg på sikt. Jeg hadde startet en prosess. Også innenfor fagmiljøet var mange kritiske. Krigshistorikere mente dette var uetisk, og enkelte gikk så langt som å hevde at jeg spekulerte i andres ulykke og ville tjene penger gjennom høye opplagstall. Dette var kritikk som ikke var uventet, men overraskende at det skulle komme fra fagpersoner som i utgangspunktet hadde høy troverdighet og burde sett verdien av at disse opplysningene ble offentliggjort.

Ved neste utgivelse i november 2013 merket jeg en endring. Da var det fortsatt reaksjoner på navngivingen, men i større grad dreide fokuset seg over mot det som faktisk kom frem. Mange greide nå å ta inn over seg hva som faktisk ble avdekket. At nordmenn var blitt involvert i såpass grove krigsforbrytelser skapte reaksjoner. Ved den siste utgivelse i november 2014 var fokuset på identifisering blitt enda mindre, selv om dette fortsatt skapte overskrifter. Nå ble oppmerksomheten i enda større grad rettet mot ugjerningene. Bøkene fikk også internasjonal oppmerksomhet. Aviser og TV-stasjoner i en rekke land skrev om bøkene. Reaksjonene der var interessante. I flere artikler ble det stilt spørsmål ved hvorfor nordmenn var mer opptatt av å diskutere om det var riktig å identifisere gjerningspersoner, enn å faktisk diskutere ugjerningene som norske statsborgere tok del i.

Til tross for mye kritikk er det viktig å få frem at de fleste tilbakemeldingene har vært positive. Hundrevis av familier har kontaktet meg. De vil vite om jeg har ytterligere informasjon, dokumenter eller fotografier. Mange av dem uttrykker glede og lettelse over at de endelig har fått vite hva som skjedde. De kan nå selv lese hvilke handlinger som ble utført, og hva som ikke er riktig. I mange familier og lokalmiljøer vokste det frem historier gjennom etterkrigstiden basert på sladder og rykter som ofte sto langt fra sannheten. I mange familier var det en lettelse å kunne se hva som faktisk hadde skjedd og på den måten få avbeholdt rykter om forhold der det i alle fall ikke forelå en rettskraftig dom. Mange ga også uttrykk for at de var glade for at slike bøker endelig ble skrevet i Norge. Denne siden av krigshistorien trengte også å bli belyst selv om det ville være ubehagelig.

Konsekvenser.

På kort sikt var jeg klar over at bokserien ville føre til mange negative reaksjoner, særlig med tanke på at gjerningspersoner ble identifisert. På lengre sikt håper jeg derimot at bokprosjektet skal føre til noe positivt. Allerede nå ser jeg enkelte konsekvenser:

- Bøkene har bidratt til større kunnskap for denne siden av norsk krigshistorie. Tidligere var det ikke så mange som kunne noe særlig om dette temaet. Nå setter stadig flere seg inn i realitetene knyttet til Statspolitiet, Hirden og Gestapo. Det som tidligere var forbeholdt noen få faghistorikere er nå blitt tilgjengelig for alle. Bokserien har nå et samlet opplag på 148 000 bøker, noe som er meget høyt for bøker av denne kategorien. Få bøker, om noen, kan måle seg når det gjelder omtale og oppmerksomhet. Dette har også ført til bredere kunnskap om temaet.
- Bokserien blir brukt av andre som ønsker å arbeide seg enda lengre inn i materien. Ved flere forskningsinstitusjoner er det satt i gang forskningsprosjekter der *Nådeløse nordmenn* brukes som utgangspunkt eller kilde. Et eksempel kan nevnes fra Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) i Oslo. De har startet et forskningsprosjekt som skal ta for seg tre politikamre under andre verdenskrig. Der nevnes *Nådeløse nordmenn – Statspolitiet 1941-1945* som et godt utgangspunkt for videre forskning. Også andre journalister og forfattere benytter av bokserien

i sitt arbeid. Et eksempel som kan nevnes her er Marthe Michelets bestselger *Den største forbrytelsen* som ble utgitt i oktober 2014. En sentral del av denne boken tar for seg jødearrestasjonene høsten 1942, deltakerne og opptakten. Her er blant annet de to første utgivelsene av *Nådeløse nordmenn* brukt som kildegrunnlag.

- Bokserien har ført til større åpenhet om alle sider av den norske krigshistorien. 1. januar 2015 åpnet Riksarkivet opp store deler av sitt landssvikarkiv. En arbeidsgruppe var satt ned for å komme med råd til Riksarkivaren om landssvikarkivet burde åpnes for allmennhetens innsyn. Arbeidsgruppen rådet til full åpenhet, med visse forbehold, fra 1. januar 2015. Et av argumentene som ble brukt var dette: *Strømmen av bokutgivelser og andre publikasjoner om 2. verdenskrig og rettsoppgjøret har ført til at svært mange personopplysninger fra krigstida nå må sies å være allment kjent eller tilgjengelig. Begrunnelsen for skjerming er dermed endret over tid.* Selv om arbeidsgruppens medlemmer ikke har begrunnet hvilke publikasjoner det er snakk om, er det liten grunn til å tvile på at bokserien *Nådeløse nordmenn* har vært med på å presse frem en slik endring. Ingen andre bøker eller publikasjoner har brakt frem tilsvarende mengder materiale fra dette arkivet. Flere andre bøker kan også nevnes, men for å trekke frem en bokutgivelse som nok også har fremskyndet denne prosessen kan nevnes Vega Forlags *Liste nr. 1 over mistenkte for grovere arter av landssvik* som ble gitt ut i mars 2014.
- Bokserien *Nådeløse nordmenn* har også ført til at den øvrige pressen har endret grensene for hva som kan bringes videre av opplysninger fra rettsoppgjøret etter den andre verdenskrig. I etterkant av den første bokutgivelsen i oktober 2012 var det knapt noen som trykket navn på dømte krigsforbrytere. Bortsett fra Vi Menn var samtlige aviser og tidsskrifter forsiktige og anonymiserte personer de omtalte. To år senere, etter utgivelsen av bind 3 om Gestapo, er dette annerledes. VG, Dagbladet, NRK og rekke andre medieaktører navnga nå personer som var identifisert i bøkene gjennom sin omtale av bok 3. Praksisen var endret og nå er det atskillig mer åpenhet om gjerningspersonene.

Spesielle utfordringer

Som nevnt tidligere var det naturlig nok utfordringer knyttet til kildematerialet hvor det var få muligheter til å etterprøve opplysningene mot annet enn andre skriftlige kilder. De involverte var døde og kunne ikke bringe inn nye eller korrigerende opplysninger. Den største utfordringen med prosjektet var likevel omfanget av kildematerialet. Alle dokumenter, artikler, medlemslister og rapporter skulle leses og forstås, for deretter å settes inn i en sammenheng. Dette var et krevende arbeid fordi antall personer, hendelser og detaljopplysninger var såpass omfattende. I dette arbeidet var det også viktig å skille mellom opplysninger som skulle være med og hva som kunne legges bort. Hva var vesentlig, og hva var overflødig informasjon? Det skal også nevnes at de tre bøkene er skrevet ved siden av mitt daglige virke i NRK Dagsrevyen. Jeg hadde riktignok noe permisjon våren 2014 for å fullføre den tredje og siste boken, men utover det har bøkene blitt til utenom arbeidstid. Det har vært en belastning. Jeg har jobbet med dette prosjektet hver dag i fem år og har presset meg til det ytterste for å fullføre. Særlig i løpet av de tre siste somrene, når det har nærmet seg deadline, har jeg arbeidet opp mot 140 timer i uken. Det har til tider blitt uforsvarlig lite søvn og hvile, noe som har vært belastende.

En annen utfordring var innholdet i selve materialet jeg arbeidet med. Mange av tilbakemeldingene går ut på at det å lese bøkene er en nærmest endeløs vandring i vold, tortur, mishandling og drap. De sterke inntrykkene, beskrivelser av skader og hendelsesforløpene under ugjerningene er belastende å lese. Det var også utfordrende å jobbe med dette materialet og lese tusenvis av dokumenter med slike opplysninger for deretter å gjøre det om til et bokmanus. Utfordringen var å greie å holde fokuset jevnt over tid. Alle ofrene og hendelsene var like viktige. Det skulle ikke bli slik at jeg fokuserte mer på leservennlighet enn at dette skulle fremstå som dokumentasjon.

Denne siste utfordringen jeg vil trekke frem er de emosjonelle reaksjonene som kom i kjølvannet av hver utgivelse. Det er lett å undervurdere den effekten dette kan ha og det var viktig å være godt nok forberedt. Jeg hadde en del erfaring fra tidligere gjennom utgivelsen av *De som falt*. Jeg visste at mange kom til å reagere negativt eller voldsomt. Også min nære familie havnet i diskusjoner med andre om bøkene og identifisering av gjerningspersoner ettersom utgivelsene ble gitt oppmerksomhet i mediene. Min tilnærming til dette var å møte alle med åpenhet og forståelse. Det mente jeg var riktig. Det var viktigere for meg å oppnå en god dialog med familie og etterkommere, snarere enn å overbevise dem om at det var riktig å navngi en de var i slekt med som norsk landssviker. Jeg hadde selv kjent på slike følelser da jeg har slektskap til personer som er omtalt i en av bøkene. Jeg vet hvor sår dette kan være.

Det var naturlig at journalistkollegaer satte et kritisk søkelys på bøkene. Dette ble gjort, og særlig fra min egen arbeidsgiver NRK. Dette innebar at jeg som journalist havnet på «den andre siden» – nå var det jeg som måtte svare på provoserende og kritiske spørsmål. Det innebar også at jeg havnet i mange debatter med både etterkommere og profesjonelle historikere. I slike situasjoner var det naturligvis viktig å fremstå som profesjonell, noe jeg i ettertid mener at jeg greide. Samtidig var det utfordrende å møte etterkommere som var preget av følelser og kanskje i stor grad var mest opptatt av å fortelle om hvilke traumer bøkene vekket til live, enn å diskutere dette i et større perspektiv. Dette var likevel noe jeg måtte regne med og jeg har full forståelse for reaksjonene. Blant historikere opplevde jeg også dem jeg oppfattet som mer preget av indignasjon enn seriøs og profesjonell tilnærming. Etter utgivelsen av *Nådeløse nordmenn – Gestapo 1940-1945* rykket professor emeritus Ole Kristian Grimnes ut i både NRK og Drammens Tidende. Han omtalte bokserien som usmakelig og uttalte at «Veum tjener masse penger på folks lidelser». Grimnes hevdet videre at motivene for bokserien først og fremst var kommersielle. Å beskrive bøker som usmakelige er naturligvis akseptabelt, men det var likevel en kraftig påstand. Lignende uttalelser ble brakt frem av lederen for en av Norges viktigste forskningsinstitusjoner, Senteret for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret), historikeren Guri Hjeltnes. HL-senteret er en viktig og uavhengig stemme i den offentlige debatten om krigshistorien. Under en debatt på SKUP-konferansen i april 2014, som egentlig skulle handle om etiske retningslinjer for journalister som også er forfattere, hevdet Hjeltnes at det først og fremst var kommersielle og økonomiske motiver som lå bak bokserien. Hun slo videre fast at verken hun eller hennes forskere ønsket å kommentere bøkene for å unngå «å gi dem gratis-PR». Hjeltnes stilte videre spørsmål hvorvidt redaktørene i Kagge Forlag og forfatteren, altså meg, var opptatt av etikk. Videre i debatten uttalte Hjeltnes at «jeg vil oppfordre Veum til å forsøke å skrive en ordentlig bok. Det du driver med er bare et offentliggjøringsprosjekt». Etter debatten kom det frem at Guri Hjeltnes aldri hadde lest så mye som en side i noen av bøkene, men kun kjente til dem gjennom medieomtale. Selv om uttalelsene neppe var særlig gjennomtenkte og ble sagt i en opphetet diskusjon, sier dette noe om hva slags type motstand prosjektet har blitt møtt med blant enkelte historikere og hvilke holdninger som kom frem i kjølvannet av bokserien *Nådeløse nordmenn*. Noe av

forklaringen kan være at fagpersoner var ukomfortable med å bli utfordret på sitt fagfelt. At de oppfattet arbeidsmetodene som uetiske og ikke forsto hvordan prosjektet hadde latt seg gjennomføre, gjorde ikke saken enklere. En del lot seg nok også provosere over at jeg besvarte anklagene om manglende etikk med å stille dem spørsmålet om hvorfor ikke historikerne selv hadde gransket omfanget av krigsforbrytelser utført i Norge av nordmenn. Hvorfor måtte det ta 70 år før dette ble lagt frem i sin fulle bredde?

Oslo 15. januar 2015

Eirik Veum